

Szó- és szólásmagyarázatok

Lajos

I.

Legelőször is e keresztnévünk történetét tekintsük át! Az kétségtelen, hogy a magyarság a germán *Hlütwīg*-ot kétszer is átvette: előbb a német nevet (a latinositott változatban is), majd francia közvetítéssel.

1. Már a honfoglalást követő évtizedekben — a szomszédság miatt — több más német név mellett ez is ismertté válik. Az Árpád-kori Személynévszótár (a továbbiakban: ÁSZ) céduláin bő anyagot találunk: 899: *Hludowicus*, 900: *Lodewicus*, 1055: *Lutowic*, további formák: *Ludovicus*, *Lodovicus*, *Ludwikus*, *Ludwyg*, *Ludweg*, stb. *Lajos* nevünknek csak végső forrásai lehetnek ezek, hiszen P. D. kimutatta (MNy. 29: 304), hogy a *Ludwig*-ból a magyarban *Ludvég* vált. Bizonyítja ezt a *Ludvég* helynév, valamint személynevek is: 1294: *Ludweg* (ÁSZ), 1330: *Ludweyg* (AnjOkm. 2: 477). Így tehát a *Ludovicus* az Anjou-korig a *Ludwigot* is jelentette.

2. Nagy Károly, frank uralkodó és Hildegard harmadik fia kapta először a *Hlütwīg* nevet; később maga is a frankok királya, és I. (Jámbor) Lajos néven említik a történelemben (Pall. Lex. 11: 183). A név jelentése: *hlüt* + *wīg* 'laut, berühmt und Kampf' (Karl Paul: Das kleine Vornamenbuch. Leipzig, 1967. 46). Dauzat, DictÉtFr. szerint az előtag jelentése: 'gloire' (398). A *Hlütwīg* átkerült az ófranciába, ahol — egyéb változatok mellett — *Clovis* > *Lois* lett (i. h.). Ez a *Lois* a Lajos nevünk közvetlen előzménye. A XIII. században vettük át, a franciában ekkor még megvan a szóvégi -s. A név magyarországi elterjedését VII. (Ifjabb) Lajos francia királynak köszönhetjük, aki 1147-ben kereszties hadjáratot vezetett a Szentföldre. II. Géza nemcsak megengedte, hogy átvonuljon seregével Magyarországon, hanem szívesen látott vendége is volt (Acsády Ignác: A magyar birodalom története. 1904. 1: 210). III. Béla második felesége VII. Lajos lánya volt. A név elterjedéséhez hozzájárulhatott még IX. Lajos 1297-ben történt szentté avatása is.

3. Az első magyar adatot 1252-ből találjuk *Loys* formában (ÁSZ), 1255: *Lois* (ZichyOkm. 1: 9), 1280: *Loys* (ÁÚO 12: 313). Úgy látszik, hogy az Árpád-kor végéig marad a *Lois* (ejtve: Lojis) forma. „A magyarban a Lajos név elég gyakori a XIII. században is, a XIV. századtól fogva azonban — Nagy Lajos királyunk nevének hatása alatt — sűrűbb használatú. Nagy Lajos királyunk nevét a szerb-horvát nyelvű oklevelek *Loiš* alakban közlik . . ., és ez a magyarból való” — írja Melich János (MNy. 10: 396). Tehát az említett oklevelek az Árpád-kori formát közlik, mivel a *Lois* forma a XIV. századra már nem jellemző.

4. Az Anjou-korban az *o* > *a*, a palatális *i* > *u* változás ment végbe (Bárzsi: Htört. 54), noha ezek a változások nem is azonos időkre estek. 1330-ban már *Layus-t* (ÁÚO 12: 684) találunk a trónörökös nevében, 1336/1354-ben is, de helynévként 1389-ben: *Laysfalva* (Bárzsi: Htört. 54). Úgy látszik, hogy a nyíltabbá válás — bizonyos fókig — a latin változatra is jellemző, hiszen csaknem teljes következetességgel *Lodovicus*-nak írják mindkét királyunk nevét.

5. A XV. században a *Lajus* formát találjuk, de még a következő század elején is felbukkan: zenth *Lajus* (WinklK. naptári rész). A XVI. század első évtizedeitől már a *Lajos* forma él tovább, pl. 1525: Szegedi *Lajos* (NytudÉrt. 28: 39), 1526: *lajjos kújraljebol* (Drágffy János végrendelete. Közli Acsády: i. m. 2: 131).

6. A név alakulása tehát a következő: *Lois* (XIII. század) > *Lajus* és *Lais* (XIV. század) > *Lajus* (XV. század) > *Lajos* (a XVI. század elejétől). A hangfejlődést alátámaszthatjuk egy hasonló hangzású névvel. A *Majos* vezetéknev, illetve helynév (Pl. *Majosháza*) eredeti alakja: *Mois* (a *Mózes* név változata). 1289/1291: ville *Moys* (Györffy, I, 337), 1355: *Moyus* (Tel. Cs. lt. 1: 99), 1458: *Mayus* (uo. 398), 1508: *Mayos* (uo. 2: 305). A Trencsén megyei *Majosfalva* és *Majosmező* szlovák neve a régi formát őrizte meg: *Moyš* és *Moyš L'učka* (Hnt. 1926).]

7. Karácsony Sándor Zsigmond (Személyneveink 1500-tól 1800-ig. NytudÉrt. 28: 97) megjegyzi, hogy a „XVI. században az uralkodó osztály tagjai használják főleg a Gábor . . . Lajos . . . neveket”, ez utóbbit 77,77%-ban. Az már teljességgel bizonyos, hogy ekkor már a *Ludovicus* kizárólag a Lajost jelenti. E név viselőinek a száma alighanem magasabb lehetett a jobbágyok körében is, mint ahogy az Karácsony adataiban található. Nem gyakran ugyan, de találkozunk az adóösszeírásokban ezzel a keresztnévvel, ráadásul még vezetéknevként is előfordul. Keresztnévként: 1549: *Ludovicus* Toth Cserépfaluban (Chereph) (Regesta decimarum Borsodiensis, OL, 9626. d.), 1554-ben Zókon: Nemes *Laos* (Káldy-Nagy Gyula: Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. MNyTK. 103: 22), Danócon: Kecskés *Lajos* (i. m. 66). Vezetéknevként: 1554-ben Csonkatormásan: *Lajos* Lőrinc (i. m. 64), Síklóson: *Lajos* Pál (i. m. 77), 1576-ban Tiszadrogmán (Dorogmaný): Gregorius *Lajos* (Regesta decimarum Borsodiensis, OL, 9626. d.).

8. Az 1600-as években meglehetősen ritkán találkozunk a *Lajos* névvel, a XVIII. században kezd gyakoribbá válni. A debreceni református újszülöttek 0,04%-ban kapják ezt a nevet 1770—1780 között, tehát még mindig elég ritka (Kálmán Béla: Nevek! világa. 1969. 52). A nyelvújítás számos nevet hozott a felszínre, illetve helyezett előtérbe; ezek közé tartozik a *Lajos* is. Lassú emelkedést mutat elsősorban a nemesség és a honorációrok körében (Kossuth, Batthyány, Aulich, Kazinczy, Kuthy stb.). Kossuth és Batthyány fellépésével a növekedés erősebb. A szabadságharc bukása után politikai állásfoglalásnak is számított a fiúgyermekeket *Lajos* névre keresztelni.

II.

1. 1850-től a falusi lakosság is kezdi a *Lajos* nevet használni. Egyelőre azonban a szám még nem magas. Kimutatást készítettünk e név Cserépfalun való előfordulásairól 1850—1974 között. 1850 előtt mindössze három fiú kapta ezt a nevet, 1748-ban a tisztartó fia, 1836-ban a jegyző fia, és 1849-ben találjuk az első, falusiak által adott nevet.

A kimutatásban az öt éves időszakosok után az ekkor született fiúk száma, utána a *Lajos* név viselőinek a száma következik a százalékkal, majd ennek a névnek a helyezési száma (1885-től az első helyen áll). Feltüntettük a Lajost követő nevet is az előfordulási számmal és a százalékkal együtt (kivéve: 1850-54 között, mivel több követő név van — mindössze egyszeri előfordulással), végül a fiúnevek számát (ide a másodikként adott nevet nem számítottuk be).

	A fiúgyermek száma	Ebből szám	Lajos %	A Lajos helyezési száma	A követő név szám %	A fiúnevek száma
1850—54	209	3	1,4	9—13.		20
1855—59	188	13	7,2	6.	<i>Imre</i>	
					7 3,7	15
1860—64	165	9	5,4	5.	<i>Imre</i>	
					8 4,8	15
1865—69	164	9	5,4	4—5.	<i>Mihály</i>	12
					9 5,4	
1870—74	188	21	10,5	3.	<i>János</i>	17
					17 9,0	
1875—79	181	37	20,4	3.	<i>Sándor</i>	18
					9 4,9	
1880—84	200	40	20,0	3.	<i>Károly</i>	22
					15 7,5	
1885—89	172	41	23,8	1.	<i>András</i>	16
					40 23,2	
1890—94	200	49	24,5	1.	<i>András</i>	17
					41 20,5	
1895—99	187	60	32,0	1.	<i>András</i>	17
					31 16,5	
1900—04	199	61	30,6	1.	<i>Sándor</i>	19
					33 16,5	
1905—09	198	59	29,7	1.	<i>István</i>	24
					27 13,6	
1910—14	187	48	25,6	1.	<i>István</i>	24
					31 16,5	
1915—19	124	37	29,8	1.	<i>István</i>	17
					23 18,5	
1920—24	181	53	29,2	1.	<i>András és Sándor</i>	25
					22 12,1	
1925—29	146	41	28,0	1.	<i>István</i>	24
					15 10,2	
1930—34	127	35	27,4	1.	<i>Bertalan</i>	21
					14 11,0	
1935—39	115	32	27,8	1.	<i>István</i>	26
					14 12,1	
1940—44	109	21	19,2	1.	<i>István</i>	25
					18 16,5	
1945—49	96	21	21,8	1.	<i>István</i>	22
					19 19,7	
1950—54	85	18	21,5	1.	<i>Sándor</i>	18
					11 12,9	
1955—59	62	15	24,1	1.	<i>László</i>	16
					10 16,1	
1960—64	61	10	16,3	1—2.	<i>László</i>	16
					10 16,3	
1965—69	56	8	14,2	1.	<i>István</i>	26
					6 10,7	
1970—74	44	7	15,9	1.	<i>Attila</i>	20
					6 13,6	

2. Abban a legtöbb kutató egyetért, hogy a Lajos név újabb kori népszerűségét közvetlenül Kossuthnak köszönheti (pl. Büky Béla, Kálmán Béla, Ördög Ferenc). Bár azt is megjegyezzük, hogy Kossuth aligha kaphatta volna ezt a keresztnévet, ha nem lett volna egy olyan királyunk, akinek a Nagy jelzőt adományozta az utókor, és akinek nevét — mint jellegzetesen magyar nevet — érdemesnek tartották felújítani. Így tehát

Anjou Lajos közvetve hatott. Természetesen az újabb korban is volt (van) közvetlen hatása, hiszen a magyar nyelvterületen igen gyakori a *Nagy* családnév, amely szinte vonzza a *Lajos* nevet. Ez a fajta névválasztás más nevekre is jellemző; a *Dobó*, a *Bátori*, a *Losonczi* vezetéknevű apa igen szívesen adja fiának az *István* nevet. Sőt az irodalmi névadás is hatott; a *Kárpáti* névhez a *Zoltán* „illik”.

3. A táblázatot figyelve, azonnal feltűnik, hogy az első ugrás (azaz: a név viselőinek a száma feltűnően emelkedik) a kiegyezést követi. Ez még ugyan óvatosságra int, nehogy merész következtetéseket vonjunk le, de a második ugrás (1875–79) már 20% fölé emeli a Lajos név viselőinek a számát. A két ugrásnak két oka van. Az egyik: véget ért az önkényuralom. A másik: a tankötelezettség betartatása. A gyermekek az iskolában részletesebben megismerkedhetnek történelmünkkel (a közelmúlttal is), és a tanultakat másoknak is elmondják. Az 1880–84-i felmérés szerint 339 tanköteles közül 145 jár minden nap iskolába, a többiek csak a téli hónapokban; az analfabéták száma csekély (2% alatt) (részletesebben: Ballagi Károly: Adalékok Borsodmegye népiskoláinak történetéhez — kapcsolatban a megye és Miskolc város tanügyének jelen állapotával. Miskolc, 1885.). Ugyancsak erre az időszakra esik az énekkar és az olvasókör (egylet) megszervezése is.

4. A harmadik nagy ugrás 1895–99 között történt. Kétségtelenül Kossuth halmvainak a hazahozatala és eltemetése országszerte, de még a határainkon túli magyaroknál is (vö. Hajdú Mihály: A volt bukovinai Istensegítség és Fogadjisten keresztnevei. MSZA 3., uó.: A volt bukovinai Hadikfalva keresztnevei. MSZA 7.) megemelte a *Lajos* név viselőinek a számát.

Ezt az ugrást a rövidebb időszakokra történt felmérések más helyen is igazolják, pl. Siklóson, ahol „ekkor indul hódító útjára a *Lajos*, amely 1891–1897 között a korábbi hétéves periódus 12,1%-áról 28,3%-ra ugrik, s a leggyakoribb férfinév lesz” (NytudÉrt. 70: 146).

5. A cserépfalusiak nemcsak hallottak Kossuth temetéséről, hanem a helybeli Lukács György és felesége részt is vett rajta. Az ő elbeszélésük alapján sok szó esett a faluban a temetésről; így az 1895–99-es időszak 32,0%-a kétszeresen is indokolt (Részletesebben: Mizser Lajos: Szemtanú Kossuth temetésén. Borsodi Szemle 1976/2.). A milleniumkor már többen jártak a faluból Budapesten, ahonnan képeket is hoztak (sok házban még ma is őrzik Kossuth, Petőfi, az első magyar felelős miniszterium, az aradi vértanúk stb. képét). Ekkor kezdenek történelmi neveket (*Zoltán*) adni. A történelmi példaképekről vett nevek lélektani indítékaira is igen helyesen mutat rá Kovalovszky Miklós: „Névronokok, druszák ösztönös vonzódást éreznek egymás iránt, mert a névazonosság mintegy rokoni-testvéri közösségbe kapcsolja őket, egyéniségük hasonlóságát, iker-voltát sugallja nekik” (NytudÉrt. 70: 170).

6. A *Lajos* népszerűsége ezután csak valamelyest csökken, hiszen az I. világháború kezdeti szakaszának hazafias felbuzdulásai szinten tartják ezt a nevet.

7. A 20-as években ismét országszerte kezd emelkedni a Lajosok száma. Ördög Ferenc pl. ezt írja: „Legmagasabb gyakorisági pozícióját, az ötödik helyet a 2. (azaz: 1900–1919) és a harmadik (azaz: 1920–1939) szakaszban érte el” a Lajos név (Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén. 1973. 37). A két világháború közötti időben nem Kossuth hatásával kell számolnunk. Egyrészt azért, mert a második nemzedék már az apjáról kapja a nevét. Másrészt a Trianon utáni revíziós politikába sokkal inkább

beleillett Nagy Lajos népszerűsítése (pl. Nagy Lajos birodalma). Így az sem véletlen, hogy a felszabadulás után a Lajos név viselőinek a száma megeszappan. Cserépfalun ugyan megmarad első névnek, de ezt a névszokással magyarázzuk. Pl. az *István* névhez is változatlanul ragaszkodik a lakosság. A megszokott névhez (szokásnévhez) való ragaszkodás azt is eredményezte, hogy a ragadványnevek sokkal lassabban pusztulnak, mint másutt.

8. 1945 után már nincsenek nagy aránytalanságok, azaz az egyes nevek megterheltsége kiegyenlítődött. A legnagyobb különbség (10%-nál több) a *Lajos* és a követő név között a következő időszakokban volt: 1875–79: 15,5%, 1880–84: 13,5%, 1895–99: 15,5%, 1900–04: 14,1%, 1905–09: 16,1%, 1915–19: 11,3%, 1920–24: 17,2% (!), 1925–29: 17,8% (!).

9. Valamely név népszerűsége egy-egy falu jellemzője lehet. Cserépfalun kívül Borsodgeszten is igen gyakori név a *Lajos*. Továbbá: „... csak Bödeházán van az élen” (Ördög: i. m. 37).

10. Az igen magas 32,0%-ot (1895–99) csak az *István* (1330–34: 32,9% és 1865–69: 35,9%) és az *András* (1865–69: 32,8%) szárnyalja túl. A *Lajos* név 1850-től való hihetetlen felfutása azt eredményezte, hogy az összesítésben (1731–1974) az *István* (21,22%), az *András* (17,08%), a *János* (13,12%) után a negyedik helyre került 11,27%-kal.

III.

Végigtekintve a Lajos nevet kialakulásától kezdve egészen napjainkig, megállapíthatjuk, hogy egy-egy név gyakori használata nem függ sem a hangalaktól, sem az eredeti jelentéstől. Az általános tényezők (pl. Kossuth hatása) mellett mindig figyelembe kell venni a kutatott terület jellemzőit is. Ezt azért kívánjuk hangsúlyozni, mert egyes helyeken a *Lajos* pl. megmaradt divatnévnek, tehát csak egy hosszabb-rövidebb időszakban gyakori, más helyeken viszont a divatnévből szokásnévvé változik, és egy-egy közösség jellemzője lesz.

Mindenesetre nagy utat tett meg ez a név, hiszen a múlt század közepéig elsősorban az uralkodó osztály használta, de később minden osztály által használt névvé vált.

Több más név (pl. *Gyula*, *Jenő*) mellett a *Lajos*-t is elérte a dehonesztálás. A humoros írások egyik szereplője, éppen ezért vannak olyanok, akik számára tréfás hangulatú, s igyekeznek megváltoztatni (NytudÉrt. 70: 192). Úgy látszik azonban, hogy a mesterségesen ráragasztott tréfás hangulat nem befolyásolta jelentős mértékben a névadást, hiszen 1967-ben 1636 fiú kapta ezt a nevet Magyarországon (Ladó János: Magyar utónév-könyv. 1972. 184), azaz az összes fiúgyermek 2,16%-a.

Mizser Lajos

Temető. 1. A régészeti leletek tanúsága szerint a pogány hitvilágú honfoglaló magyarság temetkezési szokásai nem voltak egységesek. Az uralmat gyakorló fejedelmek, törzs- és nemzetségfők egyedül álló, magános sírokba temetkeztek, a többiektől elkülönülve. A társadalom középrétegét alkotó vagyonos nagycsaládok nyugvóhelyei azok a — kisebb emelkedéseken levő — 15–25 síros, kis temetők voltak, amelyekben mindenkinek a családban elfoglalt rang szerinti sírhely járt. A köznépi temetők sírszáma az ezret is elérhette. (L.: László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944. 162, 482; Fodor István: Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. Bp., 1975.

245; Kiszely István: Sírok, csontok, emberek. Embertan a régészetben. II., átdolgozott kiadás. Bp., 1976. 56.)

A keresztény vallás felvétele változást hozott a magyarság temetkezésében is. A pogány temetőket nem volt szabad tovább használni. Az elhunyt papokat és világi jötevőket az egyre épülő templomokban helyezték nyugalomra, a kiváltságokkal nem rendelkező híveket pedig a templomok körül, a kerítéssel övezett templomudvarokban hantolták el. Arra, hogy a templom körüli temetkezés mindjárt a térítés elején megkezdődött, Szent Gellértnek XIV. századi átdolgozásban fennmaradt nagyobbik legendájából következtethetünk. 1003 körül a görög rítusú kereszténységre tért Ajtony vezér szembe került I. István királlyal, aki unokaöccsét, Csanád vezért küldte ellene sereggel. A Csanád vezér seregének győzelmével végződő ütközet után a halottakat eltakarították: „Corpora vero Christianorum, qui ceciderant in prelio, tollentes duxerunt in Moroswar et sepe-lierunt in cimiterio Sancti Iohannis Baptiste in monasterio Grecorum, quia in eadem provincia aliud monasterium illis temporibus non erat” [= Azoknak a keresztényeknek a tetemeit pedig, akik a harcban elesetek, Marosvárra vitték és Keresztelő Szent János temetőjében temették el a görögök monostorában, minthogy azon a vidéken más monostor akkoriban nem volt] (SRH. 2: 491–2). A templomok körüli temetkezést — úgy látszik — nehezen szókták meg őseink. I. László (Lad. I, 19, 25) és Kálmán (Col. I, 73) „szigorúan elrendelték, hogy a keresztények csak az egyház körül levő cinterembe temetkezzenek, a falvak lakóinak pedig meghagyták, hogy térjenek vissza egyházaikhoz” (Galla Ferenc: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931. 93). A templomok járulékanak számító temetőkertek csakhamar megteltek, s a sírok kezdtek egymásra rétegződni. A templomok körüli temetkezést Mária Teréziának 1775. évi rendelete (Generale normativum in re sanitatis) már megtiltotta ugyan, de véglegesen — úgy látszik — csak az 1876. évi XIV. törvénycikk szüntette meg Magyarországon. Azóta közegészségügyi szempontból az az általános szabály, hogy a temetők a lakott helyektől kellő távolságban, fallal vagy árokkal körülvéve és fákkal beültetve legyenek. (L.: Galla i. m. 91; Szabó István: A középkori magyar falu. Bp., 1969. 197; BpLex. 1168; Kiszely i. m. 58.)

2. A pogány magyarság halottainak nyugvóhelyét a XI. század óta adathalható *sír* (TESz. 3: 546) főnév jelölte. Ha nem külön álló, magános sírról, hanem temetőszerű sírcsoportról volt szó, a *sír* főnevet többes számba teheték. Számos nyelvben fejezik ki a 'temető' fogalmát 'sír' jelentésű főnévnek többes számú vagy gyűjtőnévképzős alakjával. Ez a helyzet azzal a cseremiszi főnévvel is, amely talán a magyar *sír* etimológiai megfelelője: KH. *sa-γer:lā* 'temető' <: U. *siyyar*, B. *šiyar* 'sír' (FUF. 14: 103 és TESz. 3: 547). L. még: lett *kapi* [többes szám] 'temető' < *kaps* 'sír' (Fraenkel: LitEtWb. 1: 217); litván *kapai* [többes szám] 'temető' < *kāpas* 'sír' (Fraenkel: LitEtWb. 1: 217); fehérorosz *móglaki* [többes szám] 'temető' (BRSL. 455) < *maglaka* 'kis sír, sírocska' (BRSL. 429); ukrán nyelvjárási *zrobki* [többes szám] 'temető' < *zrobok* 'kis sír, sírocska' (URSL. 1: 363); szlovén *gróblje* 'sírok; (rég) temető' (SSKJ. 1: 766) <: *gròb* 'sír' (SSKJ. 1: 765); szerb-horvát *gróblje* 'temető; sírok' (SKNJ. 3: 657) <: *gròb* 'sír' (SKNJ. 3: 655); lezg (küirin) *surár* 'temető' < *sur* 'sír' (ÁKE. 540). Olykor ugyanaz a szóalak használatos a 'sír' és a 'temető' jelölésére egyaránt; vö.: zürjén régi *шойна* 'sír; temető' (Lytkin—Guljajev: EtSIKomi. 321); votj. *šaj* 'sír; temető' (FUF. 14: 103); kirgiz *мазар* 'szent hely, olyan hely, amelynek tiszteletadás jár; sír, temető' (JegEt. 129) < arab *mazār* 'olyan hely, amelyet meg kell látogatni, fel kell keresni, zarándokhely; szent életű ember sírja; imádkozásra való helyiség, imaterem'.

A keresztény hitre tért magyarságnál nemcsak a templomok körül való temetkezés szokása honosodott meg, hanem a templom és kerítése közötti temetőnek egyházi latin neve is; vö. magyar *cinterem* 'templomkertben, templomudvarban levő temető'

(1372 u./1448 k.: TESz. 1: 443), 'templomerőd' (1571: SzT. 1: 1193) < középkori, egyházi latin *cimīterium* 'temető; templomudvar', klasszikus latin (csak keresztény írónál) *coemeterium* 'temető' < görög *κοιμητήριον* 'hálólhely; nyugvóhely, sírhely' (keresztény írónál) 'temető' <: *κοιμάω* 'lefektet, elaltat'. A magyar *cinterem* a nyelvterület keleti felén bizonyult különösen szívós szónak 'templomkert, templomudvar' jelentésben (SzT. 1: 1191). Átkerült néhány szomszédos nyelvbe is; vö.: román nyelvjárási *țintirim* 'templomudvar, temető' (Tamás: UngElRum. 819); kaj-horvát *cintorom* 'temető' (Skok: EtRj. 1: 256), nyugat-magyarországi horvát *cintor* 'temető' (Šetka 1: 64); hazai szlovén (vend) *cintor* 'temető' (Pleteršnik 1: 84; Fliszár 12); szlovák *cintorin* 'temető' (SISJ. 1: 171), nyelvjárási *cintor* 'temető' (SISJ. 1: 171; 1. még EtSz. 1: 716 és Machek: EtSIČSl. 59).

A középkor folyamán a körülkerített templomudvarok megteltek sírokkal, s már csak üggyel-bajjal lehetett helyet szorítani az újabb halottaknak. A puritánságra törekvő és széles körben terjedő protestantizmus pedig helytelenítette azt a gyakorlatot, hogy a különleges megbecsülésben részesített személyek holttestét magukban a templomokban, a templomok kriptájában helyezték nyugalomra; a református templomokban nem is szoktak temetkezni. Ezek az okok teszik érthetővé, miért hagytak fel fokozatosan a templomok bekerített udvarában való temetkezéssel, miért került a temetkezés helye egyre kijebb, távolabb a települések belterületén álló templomoktól. S e folyamat vetületeként megváltoztak a nyelvi kifejezés eszközei is: módosult a *cinterem* jelentése ('templomkertben levő temető' → 'templomkert', illetőleg 'templomkerben levő temető' → 'temető'), s a halottak eltemetésére szolgáló területet a *temető* főnév kezdte jelölni. Az önálló használatban 1638 óta adatolható *temető* főnév (Gyulafehérvár: IrtörtKözl. 4: 337) a korábbi *temetőföld* (1506: WinkIK. 179), *temetőhely* (1519: JordK. 38), *temetőkert* (1629: OklSz.; 1678: SzT. 1: 1192), *temetősír* (1636: Pázm.: Préd. 88: NySz. 2: 1577)-féle szerkezetekből vonódott el jelentéstapadással. Néhol még a *cinterem*-nek a szinonimájaként szerepel (vö. 1643/1673: „cimeterium avagy *temető kert*”: Com: Jan. 212: NySz. 1: 459), másutt viszont már határozottan elkülönül tőle: 1678: „Az két *Temető*kkben léve gyümölcs Faknak is termesei az Pastoré, mind az *Czimiteriumb(an)* leveő gyümölcs Faknak termeseivel” (SzT. 1: 1192). A *temető* helye már nem a templomkert, mint a *cinterem*-é volt, hanem a külső városrész, a hóstát; vö. 1675: „Az holtátokon vadnak a' kertek, és mulató-házak, a' mint a' *temető-helyek* is” (Comenius: Orbis sensualium pictus bilingvis. Coronae. 263). — A délnémetben a szántóföldek között levő temetőnek *Gottesacker* (tkp. 'Isten szántóföldje') lett a neve, szemben a templomudvarra utaló *Kirchhof* 'temető' főnévvel.

A köznyelvi szinten élő *temető* főnév a *temet* 'elhantol' igének a folyamatos melléknévi igenevéből alakult. Számos példát idézhetünk a szláv nyelvekből is arra, hogy a 'temető' fogalmának kifejezésére 'elhantol, eltemet' jelentésű ige származéka szolgál. Vö.: óegyházi szláv *grebište* 'temetkezőhely' (SadAitz. 31; 1. még *grobište* 'ua.': uo. is) <: *greti* [*grebo*] 'ás'; szerb-horvát régi *popgrebište* 'temető' (HASz. 10: 423) <: *pogreb* 'temetés, temetkezés' <: *pogrebsti* 'eltemet, elhantol', *popgreblje* 'temető' (HASz. 10: 423, egyetlen — kétes hitelű — szótári adat alapján), *pokopalište* 'temető' (HASz. 10: 533) <: *pokop* 'temetés, temetkezés; temető' <: *pokopati* 'eltemet, elhantol, elföldel', *pokopište* 'temető' (HASz. 10: 534), *pokoplje* 'temető' (HASz. 10: 534), *sahrānilište* 'temető' (SzbhvMSz. 3: 10) <: *sāhrana* 'temetés' <: *sahrāniti* 'eltemet, elföldel'; szlovén *pogrebališče* 'temetkezőhely' (Pleteršnik 2: 109), *pogreblje* 'temető' (uo.), *pokopališče* 'temető' (Tom. 1966. 413; Pleteršnik 2: 121), vend *pokápaliscse* 'temetőhely' (Fliszár 1942. 157); cseh *pohřebišťe* 'ősi temetkezési hely, temető' (SISJČ. 2: 694); szlovák *pohrebisko* ~ *pohřebišťe* 'ősi temetkezőhely, temető' (SISJ. 3: 172); felsőszorb *pohrjebnišćo* 'temető' (Jakubaš 238); alsószorb *pogrebnišćo* 'temető' (Šwjela 245); kasub régi *pogrebovišće* 'ősi temető' (Syghta

4: 114); fehérorosz *kopišče* 'temető' (Miklosich: EtWb. 128), *kopišče* 'zsidó temető' (Berneker: SIETWb. 1: 563); orosz régi *нозпедáнууе* 'temető' (Dal² 1955. 3: 157).

A magyar *temető* főnév és a fenti szláv szavak onomaziológiai areát alkotnak. Ezen az areán belül esetleges kölcsönhatással is számolnunk kell.

A román nyelvjárási (Erdély) *temetú* 'temető' (Tamás: UngElRum. 780), szlovák nyelvjárási (Bükk) *temetov* 'temető' (Sipos: Bükk-Geb. 307), kárpátukrán *tenetiu* 'temető' (NyK. 16: 289), *mememib* 'ua.' (Hrinčenko 4: 253; l. még Dzendzelivs'kyj: Atl. 34. sz. térkép) a magyarból származik.

3. Mint láttuk, három egymást váltó nagy történelmi korszakban a magyarság más-más kifejezést alkalmazott a halottak eltemetési helyének jelölésére: a pogány korban a *sír*, a keresztény középkorban a *cinterem*, utána következőkben meg a *temető* főnevet. A *temető* ma is általánosan használatos, köznyelvi érvényű szó. De a nyelvjárásokban, a választékos beszédben vagy az írói nyelvben vannak rajta kívül egyéb megnevezései is a halottak elföldelésére szolgáló területnek. Mezőtúron például a *temetés* főnevet jegyezték fel 'temető' jelentésben (MTsz.). Ehhez lásd egyfelől *temetésnec helét* (1416 u./1450 k.: BécsiK. 3), másfelől pedig finn *hautausmaa* [tkp. 'temetésföld'] 'temető'. — A moldvai csángó *kerítés ~ kerítettés* 'temető' (NyIrK. 4: 292) azzal kapcsolatos, hogy a temető körül vannak kerítve. Vö. német *Friedhof* [tkp. 'bekerített térség'] 'temető' és kárpátukrán *mun* [tkp. 'kerítés'] 'temető' (Dzendzelivs'kyj: Atl. 34. sz. térkép). A kárpátukrán *kipimiu* 'temető' (uo.) átvétel a magyarból. — A *sírkert* 'temető' (1835: Tzs. *Gottesacker* a.; l. még ÉrtSz.) régies és választékos stílusértékű szó. — Juhász Gyula szívesen használta a *temető* helyett az *őskert* (1918: Juhász Gyula: ÖM. 2: 141; l. még SzegSz. 2: 564 *temető* a. és JuSz. 657) összetételt. Ennek szerkezeti felépítéséhez lásd *őserdő*, *ősréngeteg*.

Kiss Lajos

Velál pecsétje. Elavult s a használatból kiszoruló szavainkat legtovább egyes nyelvjárásaknál őrizték, különösképpen ha e szavak olyan kifejezésekké ötvöződtek, amelyek adott esetben formulaként használhattak. Némelykor e kifejezések napjainkig is nyomon követhetők, más esetben csak történeti adatok alapján következtethetünk rétegnyelvi elemként való szívós továbbélésükre. Ezt gyaníthatjuk azoknak az adatoknak alapján is, amelyek a nyelvünkben régen kiavult *velál* kifejezésre vonatkozóan a Sopron megyei Nagycenkről és közvetlen környékéről maradtak ránk a XVII. századból, azaz olyan korból, amikor a szónak közszóként való használata láthatóan visszaszorult.

A *velál*, mint ismeretes, a *valál* változata, amelynek eredetéről a TESz.-ben (3: 1076) a következő olvasható: „Származékszó: a *van* létige alapjául szolgáló *val*-ige-től jött létre *-l* deverbális névszóképzővel . . . A szó jelentésfejlődésének indulópontja — olvashatjuk tovább — az 'ami van, a valóságos helyzet, tény' lehetett; ebből keletkezett a 3., majd a 4. jelentés.” S ez utóbbi érdekel közelebbről bennünket, ami nem más mint: 'helység, falu', illetve: 'faluközösség'. A XVII. századból ránk maradt írtásszerződésekben, amelyeket főképpen Nagycenken a falu bírása és néhány tekintélyesebb embere előtt készítettek, és amelyeket a faluközösség nevében hitelesítettek, olvasható ugyanis, hogy e szerződést a „*velál* pöcsétjé”-vel is megerősítették (OL, Széchenyi cs. lt., X/1, 374/k/3).

Az első szerződésből, amelyet 1630. július 15-én foglaltak írásba, érdemes bővebben is idéznünk, hogy e szerződéskötés formáját, közösségi ellenőrzését, megerősítését és ezzel együtt az említett formula használatának fontosságát is világosabban láthassuk.